

“Edebiyat Bilgileri” Kitaplarında Kafiye Meselesi

Kâzım YETİŞ*

Özet: Kafiye, özellikle klâsik şiirin temel unsurlarından biridir. İslâm öncesi Türk şiirindeki kafiye anlayışı halk şiirinde gelişerek devam eder. İslâmî devirde Arapların “ulûm-ı edebiyeye”sinin bir kolu olan “fenn-i kafiye” bizim şairlerimiz tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca “edebiyat bilgileri” veren kitaplarda da az veya çok Arap edebiyatındaki kafiye anlayışı nakledilmiştir. “Abes-muktebes” meselesinden sonra bu anlayıştan yavaş yavaş uzaklaşmış, kafiye basitleştirilmiş ve gruplandırılmıştır. Fakat 1980’li yıllarda bu gruplara, kafiye anlayışına uymayan bir yaklaşımla yeni gruplandırmalar eklenmiştir. Üstelik bu, yaygınlaşmaya da başlamıştır. Bu uygulama ve gruplandırmanın doğru olmadığı açıktır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat bilgileri kitapları, Türk şiiri, kafiye

Issues of Rhyme in “Literature Information” Books

Abstract: Rhyme is especially one of the basic elements of classical poetry. Understanding of rhyme in pre-Islamic Turkish poetry continues developing in the folk poetry. In Islamic period, “fenn-i kafiye” (science of rhyme) which was a branch of “ulûm-ı edebiyeye” (Arabs literary sciences) was also used by our poets. Also in books containing literature information, understanding of rhyme in Arabic literature was transferred more or less. After “abes-muktebes” problem, slowly moved away from this understanding, rhyme was simplified and grouped. But a new groupings that do not comply with an approach to understanding the rhyme was made to these groups in the 1980s. Moreover, it has started to become widespread. It is clear that, this application and grouping is not true.

Keywords: Literature Information Books, Turkish poetry, rhyme

Klâsik anlayışta manzume için “mevzun ve mukaffa söz” tarifi yapılır. Gerçi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kafiye anlayışı değişmiştir. Bugün şiirler daha çok kafiyesiz olmaktadır. Bununla beraber kafiye her zaman var olmuştur ve olacaktır. İslâm öncesi Türk şiirinde de bulunan kafiye, Arap edebiyatının etkisi ile İslâmî devir Türk şiirinin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Araplarda “ulûm-ı edebiyeye”nin bir

* Prof.Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kazimyetis@aydin.edu.tr

maddesi olarak yerini alan kafiye konusuna Türk yazarları, başlangıçta yeterli ilgiyi göstermemişlerdir. XVI. yüzyılda yazılmış bir Kavâid-i Şi’riyye risalesinde kafiye sadece tarif edildiğini görürüz. İlk olması bakımından bu tarifi buraya alalım: “Kafiye diyü şi’rün âhiri kankı harf üzerine binâ olunurisa ana dirler ve andan sonra gelen lafzlara redif dirler” (Yetiş 2006: 123). *Bahru’l-Maarif*’teki kafiye bahsi, tariften sonra kafiye iki türlü olduğu ifade edilir, bunların aslî ve ma’mûlî olduğu belirtilir. Sonra da mevsûle, mukayyede, mutlaka, mücerrede, müessese, müreddefe gibi çeşitlerinden söz edilir (Güleç 1997: 40-43).

Rüşdiye öğrencilerinin seviyesine göre yazılan *Mi’yâru’l-Kelâm* (Yetiş 2006: 65-66)’da kafiye “Ebyât ve eş’ârın ahirlerinde tekerrürü lâzım gelen hurûf-ı ahîrenin harekât ve sekenâtta ittihat ve ittifakına denilir ki iki nevdir. Kafiye-i mücerrede, kafiye-i mürekkebe.” Sonuncusunun mürdefe, müessese, mukayyede kısımlarına ayrıldığı belirtilir. (Selim Sabit 1287(=1870): 25 vd.)

Türk edebiyatında kafiye bir bütün olarak ele alan ilk kitap denilebilir ki Ahmet Hamdi’nin *Teshîlü’l-Aruz ve’l-Kavâfi ve’l-Bedâyi*’sidir. (Yetiş 2006: 66-67) Kitabın ikinci kısmı kafiye tahsis edilmiştir ve 51 sayfadır. Kitap şu fasıllardan meydana gelir.

Fasıl 1. Hurûf-ı Kafiye ve Esâmi ve İştikakâtı Beyanındadır. Hurûf-ı kâfiye dokuzdur: Revi, ridf, kayd, te’sîs, dahîl, vasl, hurûc, mezîd, nâyir.

Fasıl 2. Kafiye Harekâtı Beyanı. Harekât-ı kafiye altı adet olup ress, işbâ’, hazv, tevcih, mecrâ, nefâz.

Fasıl 3. Şiirin Kâffe-i Kafiyelerinin Adedi 5 kısımdır. Müttekâvis, müterâkib, mütedârik, mütevâtir, müterâdif.

Fasıl 4. Kafiye Uyûbu ve Evsâf-ı Nâ-Makbûlî Beyanındadır (Ahmet Hamdi 1289(=1872): 1-53).

Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ* (Yetiş 2006: 67-68) adlı kitabının ikinci cildinde kafiyenin mücerrede ve mürrekkebe olarak ikiye ayrıldığı söylenir ve ikincisinin mürdefe, müessese ve mukayyede olarak kısımlandırıldığı eklenir (Süleyman Paşa, c. 2 (1289(=1872): 96).

Ali Cemalettin, *Arûz-ı Türki* (İlm-i Kavâfi, Sanâyi-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî) (Yetiş 2006: 67-68) adlı kitabının ikinci kafiye bölümünde kafiye tarif edildikten sonra kafiyenin bir harf olduğu bu harfe de revî dendiği ifade edilir, sonra da revî dahi mukayyede ve mutlaka olmak üzere iki nevidir denir. Ayrıca “revinin ma-kabli itibariyle ya “mürdefe” veya “müessese” veya “mücerrede” ve mâ-ba'di itibariyle “mevsûl” olduğu söylenir ve bunların üzerinde ayrı ayrı durulur. Bundan sonra kafiye harflerine göre bir değerlendirme yapılır (Ali Cemalettin 1291(=1874-1875): 106-113).

Kafiye üzerinde en önemli bilgileri veren Muallim Naci, bu konuya *Istılahât-ı Edebiyye*'de 57 sayfa ayırır (Yetiş 2006: 82-83; Muallim Naci 1307(=1890): 65-121). Naci'nin tarifi kendinin de ifade ettiği gibi karışık olmakla beraber öncekilerden daha kuşatıcıdır. Buna göre kafiye, hem lafız hem anlam yönüyle veya yalnız lafız yönüyle veya yalnız anlam bakımından farklı kelimelerin mısra veya beyit sonlarında tekrarlanmasıdır. Mevzûn/meftûn birinciye, lisân/zebân ikinciye örnektir. Çünkü bu ayrı iki kelimenin anlamı aynıdır. Bâz/bâz üçüncüye, çünkü bu aynı şekilde yazılan iki kelimeden biri “açık” diğeri “doğan kuşu” anlamındadır, misal gösterilir. Yazar örneklerle bunları açıklar, sonra kafiye harfleri başlığını koyar ve sırasıyla bunları sıralar: Revî, te'sîs, dahîl, ridf, kayd, vasl, hurûc, mezîd, nâire. Bunların her birini ayrı ayrı açıklayan yazarımız “Mûlahaza-i Mahsusa” başlığını koyar ve “Zann-ı âcizaneme göre reviden sonra her ne gelirse redif addolunmak evlâdır” diyerek redif meselesini ayrıntılı bir şekilde irdeler. Bundan sonraki başlık “Hatekât-ı Kafiye”dir ve bunlar ress, işbâ', hazv, tevcih, mecrâ, nefâz olarak sıralanır ve

her biri ayrı ayrı açıklanır. Yazarımız kafiyeyi takti itibariyle de müterâdif, mütevâtir, mütedârik, müterâkip, mütekâvis şeklinde sınıflandırır. Kafiye kusurları üzerinde de duran Naci, kafiyeyi bir de ma'mûl, gayr-i ma'mûl diye gruplandırır. “Zü-kafiyeteyn” terimini açıklar ve buna bağlı olarak “zü'l-kavâfi” terimi anlamlandırılır. Bu konunun son başlığı “Kafiyeye ait bazı mülahazât-ı mahsusâ”dır.

Ali Nazima'nın *Muhtıra-i Belagat* kitabında kafiye, “beyitlerin sonunda tekerrür eden harf” diye basit bir şekilde tarif edilir ve mücerrede, müreddefe, mukayyede olarak üç çeşidi tarif ve örnekleri ile açıklanır. “İhtar” notu ile bir de kafiye-i müesseseden söz edilir (Yetiş 2006: 83; Ali Nazima 1308(=1890): 30-33).

Mehmet Rifat'ın *Mecamiü'l-Edeb*'inin altıncı kitabı olan “Fenn-i Kâfiye”de kafiye tariften sonra önce mücerrede ve mürekkebe kısımlarına ayrılır. İkincisi de ayrıca müreddefe, müessese, mukayyede diye gruplandırılır ve ayrı ayrı açıklanır. Sonra da gruplarına göre birbiri ile kafiye olacak kelimeler sıralanır (Yetiş 2006: 84-85; Mehmet Rifat 1308(=1891): 51-127).

Aranırsa başka kitaplarda da kafiye konusu bulunabilir. Nitekim sırf bir örnek vermiş olmak için bir de “*Usûl-i İnşâ ve Kitâbet*” (Mehmet Tevfik 1309(=1891): 214-217) kitabını ele alalım. Mehmet Tevfik, kafiyeyi “Mısralarla beyitlerin ahirinde veya ahiri menzilesinde bulunan yerlerdeki huruf-ı mütekerrirenin harekât ve sekenâtta ittifak ve ittihadına kafiye denir.” diye tarif eder. (Mehmet Tevfik 1309(=1891): 214) Sonra da ayrı ayrı mücerrede ve mürekkebe kısımlarından söz eder. Bahsin sonundaki şu cümle bizim için önemlidir: “Kafiyenin daha birçok teferruatı varsa da dersimizde bu kadarlık zikri kâfidir” (Mehmet Tevfik 1309(=1891): 217).

Biz bu noktadan hareket ederek bir değerlendirme yapacak olursak XX. yüzyıl başlarına kadar edebiyat bilgileri alanında yazılmış bütün kitaplardaki kafiye konusu tarif ve gruplandırma hemen hemen aynıdır. Kafiye genellikle ikiye ayrılır, bazıları adlandırmayı kafiye harflerinin kelimenin içindeki yerlerine göre yaparlar. Kafiye oluş, mısra sonundaki kelime ve kafiye olan kelimenin sonundaki seslerin şekil/harf ve anlamına bağlıdır. Ayrıca belirtelim ki kitaplarımızın hemen tamamı Ulûm-ı Arabiyye veya ulûm-ı edebiyeye denilen bilimlerin bir şubesi olan “ilm-i kafiye” veya “fenn-i kafiye” diye adlandırılan bahsi Türkçeye nakledeleler. Dolayısıyla eskiden beri var olan Türk şiirindeki kafiye anlayışı genellikle sadece halk edebiyatında devam etmiştir. Daha açık ifade edersek Servet-i Fünun’a takaddüm eden günlerde kullanılmaya başlanan ifadesi ile “kafiye göz içindir” “kulak için” değildir anlayışı ancak tartışmaya açılır. Eskiden beri var olan, halk edebiyatında kullanılan ve klasik şiirde örneklerine rastlandığı zaman kusurlu kafiye denen “kulak için kafiye” Tanzimat’tan sonra aydınların yazdığı şiirlerde yaygınlaşmaya başlar. Bilindiği gibi “abes/muktebes” meselesi olarak edebiyat tarihimize mal olan “kafiye kulak içindir” anlayışı gittikçe yaygınlaşacaktır. Bunun kafiye çeşidi ile ilgisi, artık kafiye harflerinin klasik anlayışta olduğu gibi çeşitlendirilemeyeceği vakıasıdır. Nitekim Reşit, *Nazariyyât-ı Edebiyye*’sinde kafiye gruplandırmaz. Yazar, “İki veya daha ziyade mısraların lafız ve manası müttehit aynı kelime veya edat olmayan, son hecelerinin hareke itibariyle mütecanis ve en nihayetdeki harflerin tasavvutça müttehit olmasına kafiye” dendiğini söyler. Ona göre “mısraların son kelime veya heceleri aynı cinsden ise kafiye ondan evvel gelen hecelerde aranır.” Böylece kafiyenin hem kulak için olduğu hem de harfe değil heceye de bakılacağı vurgulanmış olur. “Kudema indinde kafiye ve aksamı da “fenn-i kafiye” namıyla bir fenn-i mahsus addolunarak türlü türlü taksimata tâbi tutulmuş ve birçok isimler de verilmiş ise de burada ittihaz olunduğu gibi

kafiyenin mahiyeti bir harf yerine bir heceye irca edince ne o taksimata mahal kalır, ne de birçok iştilalata” (Yetiş 2005: 92-94; Reşit 1328: c. 1, 101 vd.). Böylece klasik daha doğrusu Araplardan gelen kafiye anlayışı edebiyat nazariyesinde de terk edilmiş olur.

Tahirülmevlevi, *Tedrisâ-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım* (Yetiş 2006: 96; Tahirülmevlevi 1329: 45 vd.) adlı eserinde kafiye tanımlarından sonra verdiği örnekleri açıklar. Şu dikkatini buraya alalım: “Üdebâ-yı hazıra “kafiye, sem içindir” diyerek hudud-ı kafiye genişletmeye çalışıyor ve gittikçe te’min-i muvaffakiyet ediyor. Bu teşebbüs, teshil-i nazma medar olduğu cihetle hoş görülmelidir.” Birkaç satır sonra da “Kudemâ-yı şüara, kafiyenin terettüp ettiği hurufun beherine bir isim vermiştir. Fakat zihni işgal ve fehmi işkâl etmekten başka faidesi olmayan bu isimlerin hepsini bellemeye hacet yoktur” der.

Köprülüzade Mehmet Fuad ile Şahabettin Süleyman’ın beraber yazdıkları *Malûmât-ı Edebiyye*’de kafiyenin daha çok şiire ahenk ve intizam bakımından kazandırdıkları üzerinde durulur. Onlara göre kafiye konusunda eskilerin yaklaşımı doğru değildir. “Kafiyenin sem için olduğu, mahreçleri yekdiğerine karîb lafızlardan kafiye teşkil edilebileceği hakikati uzun müddet kabul edilmemiş ve binaenaleyh kafiye zarureti şairlerin fikir ve hislerini kemâl-i samimiyyetle tebliğ edebilmelerine her zaman büyük bir mania teşkil eylemişti. Garbın eşkâl-i cedide-i nazmiyyesini iktibas ettikten sonra kafiye hakkındaki efkâr-ı bâtila-i kadîmeye riayetin lüzumsuzluğu, mazarratı bitabi anlaşıldı; ve nihayet Üstat Ekrem “Kafiye sem içindir” kaide-i umumiyyesini vaz ederek, bu kaide-perestişkârân-ı an’anâtın bütün muhalefetlerine rağmen-umumiyyetle kabul ve tatbik olundu”. (1330:c.1, 101)

Böylece Cumhuriyet’e takaddüm eden günlerde kafiye konusu basitleştirilmiştir. Bu klasik anlayışın son örneklerinden

biri yine Tahirülmevlevî'nin *Edebiyat Lügatı*'dır. Yalnız burada bir noktaya dikkat çekmeliyiz. Tahirülmevlevî kafiye tarifini “Son harf ve harekeleri birbirine uygun olan”¹ (1973: 77) diye oldukça basitleştirir. Örneklerden ve revî ile redifî açıkladıktan sonra “Tam ve yarım kafiye” ara başlığı konur. “Revi harfleriyle onların harekeleri, yani okunuşları birbirine uygun kelimelerden yapılmış kafiyelere “tam” vasfı verilir. Bir de “yarım kafiye” vardır ki Frenklerin “assonant” dedikleri hafif benzeyiştir. Faruk Nafiz Bey'in:

Birdenbire sıyrıldı gözümde çözülen bağ
Bir hatıranın dağdaki yâdıydı bu menba'

Beytindeki “bağ” ve “menba'” kelimelerinden kafiye yapılması gibi.

Eskiden yarım kafiyeler, mâni, koşma ve saire gibi halk manzumelerinde bulunurdu (1973: 78).”

Tahirülmevlevî'nin bu ayırımı ve buna bağlı olarak yaptığı tarifler pek uygun olmamakla beraber eski anlayıştan ayrılma biraz daha ileri gitmektedir. Bununla beraber Tahirülmevlevî kafiye ile ilgili ve eskilerde geçen diğer bilgi ve terimleri kitabına almaktan çekinmez. Bu konuda daha önce söylediklerinin hilafına bu bilgileri vermesini eserinin sözlük olmasına bağlayalım.

Kafiye konusunda Yahya Kemal, 1922'de bir yazı yayımlar. (“Kafiye”, *Dergâh*, 20 Ocak 1338; Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul, 1990, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, s. 127-136) Aslında bu yazıyı ve şairimizi veya genel manada kafiyeye yaklaşımı ayrı bir yazıda ele alacağız. Fakat burada şu kadarını söyleyelim. Yahya Kemal “kafiye kulak içindir” anlayışını benimser ve Recaizade'nin bu konudaki hizmetini hayırla anar.

¹ Kitabın ilk baskısı 1936'dır.

Bir ders kitabı olan Ali Canip’in *Edebiyat* (1926: 11) kitabında “Nesir –Nazım” genel başlığı altında verilen nesir ve nazım parçalarından sonra nesir ile ilgili bilgileri nazımla ilgili mısra ve vezin terimleri daha doğrusu nazmı nazım kılan özellikler söz konusu edilir ve bu çerçevede “..mısraların son kelimelerindeki sada benzeyişine “kafiye” derler” açıklamasında bulunulur. “Bir kelime başka bir kelimeyle kafiye yapılabilmek için o iki kelime birbirinin aynı olmalıdır. Fakat lafzan bir görüldüğü halde aralarında manaca fark olursa o zaman böyle kelimelerden kafiye teşkil edilebilir.

İsterim haftada nâme bu yaz
Yazacaksan dediğim veçhile yaz.

beytinde-iki mısraa birden “beyit” derler-“yaz”lar kafiye dir. Çünkü birincisi mevsim manasınadır, öteki yazmaktan emr-i hazırdır.

Bazen kafiyelerden sonra bir veya birkaç kelime tekrerr eder.

Şair dolu, ozan yok,
Altın destan yazan yok
Son ozan ölse bile
Mezarımı kazan yok.

parçasında “ozan, yazan, kazan” kafiyelerinden sonra gelen “yok” kelimesi gibi. Buna redif derler.

Bizim eski şairlerimiz, kafiyelerini göze nazaran aralarında benzeyiş görülen kelimelerden yaparlardı. Meselâ

Mâderle peder olup bahâne
Sevk etti kazâ beni cihâne

beytindeki “bahâne” ile “cihâne” gibi. Yeni şairler kafiyelerini kulağa nazaran aralarında sada benzeyişi işitilen kelimelerden seçiyorlar:

Yerler esen rüzgâra diyordu: “bir yudum su
Ey bilinmez illerin dinlenmeyen yolcusu!”

beytindeki “su” ile “yolcusu” gibi.” Görülüyor ki kafiye son derece basitleştirilmiştir.

Konuyu kronolojik olarak devam ettirmek bakımından bir örnek de Süleyman Şevket’ten alalım. Tevfik Fikret’in “Sükûn İçinde” manzumesini kaydeden yazarımız şu açıklamada bulunur: “Edebiyat-ı Cedîde şairleri kafiye teamülünü kırdı; önce “muztar” kelimesi ile “karlar” cem’ini, “gecenin” muzâfun ileyhi ile “hâin” sıfatını, “eminim ki” ile “mübki”yi hiç kimse mukaffa diye kullanmak istemezdi; şimdi, ayrı kelime ve edat olmak şartıyla, son hecenin kulaklarımızda aynı tesiri bırakmasına ehemmiyet veriyoruz; bu tahakkuk etti mi kelimeleri kafiyeli saymaya hiçbir şey mani olamaz”. (4. cilt, 1340: 93)

İsmail Habip (Sevük), 1942’de basılan *Edebiyat Bilgileri*(:89-100) kitabında kafiye meselesini uzun uzun tartışır. Sadece Kafiye başlığının alt başlıklarını sıralayalım: a) Eskiden mahiyeti, b) Mahiyeti, c) Redif, d) Kafiyesizlik, e) Kafiyede tekâmül. Görüldüğü gibi burada konu sadece tartışılır. Kafiye çeşitleri söz konusu edilmez.

Nihat Sami Banarlı, yine 1942’de basılan *Edebî Bilgiler* kitabında kafiyeyi daha basit tarif eder. (Banarlı 1942: 87-90) Ona göre kafiye, mısra sonlarındaki ses benzerliğidir. Daha sonra redif, zengin kafiye, bu tür kitaplarda ilk defa tunç kafiyeden söz eder. Ayrıca cinaslı kafiye, yarım kafiye söz konusu edilir. Kafiyenin eskiden beri var olduğundan hareketle, dilimizin eskiliğine vurgu yapılır. Ayrıca“...bilhassa yarım cinaslı ve redifli kafiyeleri ile Türk şiiri, çok zengin ve tarihî bir kafiye an’anesine ve bir kafiye zevkine maliktir” denir. Böylece biz, yarım, tunç, zengin, cinaslı kafiyeleri tanımış oluruz.

Hikmet İlaydın ise ilk baskısı 1947’de yapılan *Türk Edebiyatında Nazım*(:65-73) kitabında kafiyei tarif eder, şartlarını söyler, sonra da yarım, tam, zengin, cinaslı olmak üzere kafiyenin dört çeşidinden söz eder. Ayrıca “Kafiyenin Eski ve Yeni Durumu” başlığı altında halk edebiyatındaki, divan edebiyatındaki kafiye anlayışları hakkında bilgi verilir. Bilgiyi son zamanlardakilerle tamamlar.

Nihat Sami Banarlı, Millî Eğitim Vekâleti’nin 1 Haziran 1950 tarihli 1351 sayılı kararı ile liselerin birinci sınıfları için ders kitabı olarak kabul edilen *Metinlerle Edebî Bilgiler*(:79-84) kitabında yarım, tam, zengin, tunç ve cinaslı kafiyelerden söz eder.

Böylece kafiye meselesi daha doğrusu kafiye ve çeşitleri belirlenmiş olmaktadır. Buna göre kafiye, mısra sonlarındaki ses benzerliğidir.

Her yaz şimâle doğru asırlarca bir koşu
Bağrında bir akis gibi kalmış uğultulu

Yahya Kemal

Yarım kafiye, sessiz harfleri bir, sesli harfleri değişik olan kafiyelerdir.

Daldırma gül mü oldu kollar Erzincan!
Gelin mi verecek güller Erzincan!

Zeki Ömer Defne

Tam kafiye, bir sesli ve bir sessiz harfi müşterek olan kafiyelerdir.

Coştukça böyle sel gibi bağrında hisleri
Bir gün başında kalmayacaktır seyisler

Faruk Nafiz Çamlıbel

Zengin kafiye, iki sessiz ile bir sesli, bir uzun sesli, bir sessiz veya bunlardan daha çok seslerin aynılığında oluşan kafiye.

Çocuk gönlüm kaygılardan âzâde
Yüzlerde nur, ekinlerde bereket,
At üstünde mor kâküllü şehzâde;
Unutmaya başladığım memleket

Orhan Veli Kanık

Tunç kafiye, kafiye seslerinden birinin diğerinin içinde aynen geçmesi ile oluşur.

Çınla ey coşkun deniz, kayalıklarda çınla!
Sar bütün kumsalları o dolaşık saçınla.

Ali Mümtaz Arolat

Cinash kafiye, yazılışları aynı anlamları farklı olan kelimelerden meydana gelir.

Gittikçe bembeyaz gezinenler üçer beşer;
Bildim ki âhiret denilen yerededir beşer.

Kafiye konusunda son gelinen noktayı göstermek için tarifleri aldık ve örnekler verdik. Fakat bu devam etmeyecek bazı yazarların özel tasarrufları olacaktır.

Ahmet Kabaklı, kafiye hakkında birtakım bilgiler verir ve kafiyeyi yarım, tam ve zengin diye gruplandırır. Aslında bir çeşit zengin kafiye olan tunç kafiyeye hiç yer vermez. Cinash kafiyeyi de sadece cinas diye alır ve “Ayrı anlamda olan bu sesteş kelimeler kafiye de olabilir” der (Kabaklı 1967: 589-594).

Cem Dilçin, kafiyeyi divan şiiri, halk şiiri ve yeni Türk şiiri olmak üzere üç başlık altında inceler. Klâsik edebiyattaki kafiye ve çeşitlerini kendi kadrosu içinde verir. Halk şiirinde yaygın olarak yarım kafiyenin kullanıldığını, bazı şiirlerde tam

kafiyeyle rastlandığını söyler ve bu ayırımın yeni bir ayırım olduğuna dikkat etmeyerek anokranizme düşer. Halbuki divan şiirini incelerken böyle bir ayırıma gitmez. Onu kendi ıstılahları ile değerlendirir. Öte yandan kafiye düzeni/örgüsü ile kafiyeyle karıştırır. Zira kafiye öncelikle ayrı bir konudur, kafiye düzeni veya örgüsü ile nazım şeklini belirlemek ayrı bir konudur. Cem Dilçin halk şiirinde kafiyeyle incelerken “ana kafiye” diye bir kavram icat eder ve halk şiirinde rastladığı tam kafiyenin izahını buna göre yapmak ister. “Kimi şiirlerde tam uyağa sık sık rastlanırsa da, bu uyaklar ya şiirin bir dörtlüğündedir ya da şiirin ana uyağını oluşturur”(Dilçin 1983: 73). Aslında bu tür yorumlara gerek yoktur. Çünkü genel yapı olarak mesele, halk şiirindeki ses benzerliklerinin zayıf olduğunu, bunun için bunlara yarım kafiye denebileceğini, bazen kuvvetli veya birden fazla ses benzerliklerinin bulunduğunu, bunlara tam kafiye denebileceğini ifade etmektir. Esasen bugün kafiye konusunda en büyük problem Dilçin’in gruplandığı gibi Divan şiiri, halk şiiri, yeni Türk şiiri gruplandırmasını yapmak ve her şiirin kendi içindeki esaslara göre kafiyesini anlamak veya anlatmak konuyu içinden çıkılmaz hale getirir. Buradaki maksadımızı aşmamak için bu konuya sadece dikkati çekiyorum ve ayrı bir yazıda konuyu tartışmak istiyorum.

Bu alanda en büyük karışma ile *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*’nde karşılaşırız. Sözlüğün “Kafiye” maddesinde yazar, öncelikle şiir üzerinde durur. Burada bazı açıklama ve örneklerin ne anlama geldiği üzerinde hiç durmayacağız. Maddeye redif ile ilgili ekleri de söz konusu etmeyeceğiz. Fakat “Kafiyeler şekil ve yapı bakımından incelenirler” dendiikten sonra, şekil bakımından “a. Düz kafiye”, “b. Çapraz kafiye”, “c. Sarma kafiye” diye bir ayırım yapılır. Yukardan beri gördük ki daha önce böyle bir ayırım veya gruplandırma kesinlikle yapılmamıştır. Hele “a. Düz kafiye: Kafiyelerin alt alta sıralandığı dizelerde görülür:

Telli turnam skn gelir
İnci mercan yükün gelir
Elvan elvan kokun gelir
Yâr oturmuş yele karşı

Karacaoğlan”

tarif ve rneği yepyeni bir yaklaşım tarzıdır. Aynı durum ikincisi için de geçerlidir. “b. Çapraz kafiye: Kafiyelerin birer aralıkla sıralandığı dizelerde görülür.

Lale bahçeleri güzel mitler...
Ne hızlı akardı zaman sevdiğim
Yutacakmış madem bir gün bizi yer
Haraba dönmesin aman sevdiğim
Lale bahçeleri güzel ümitleri...”

Belli ki burada son mısrada “mitleri” değil, “mitler”dir. Acaba böyle beş mısraın sıralanışı nasıl bir yapı verir? “c. Sarma kafiye: Kafiyelerin birbirlerini içine aldıkları dizelerde görülür.

şafakta kt sapsarı karanlık
Gün bana veremli ten gibi lgn
Muzdarip münzevi her geçen günün
Ardından ağarır muhayyel ışık”

Belli ki değerli yazar, eserinin adını *Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü* koymasına rağmen kafiye konusunu sadece divan şiirinden değil, kendisine kadar gelenlerden farklı bir şekilde ele almak istemiştir. Örnekler bile divan şiirinden değildir. Evet, böyle bir kafiye gruplandırması bu sözlükten önce yoktur. O zaman bu adlar nereden geliyor? Bu sorunun cevabını vermek için bu alandaki kitaplarda yeniden bir gezinti yapalım. Bu terimlerden “apraz kafiye” ile önce Türk Dil Kurumu’nun yayımladığı *Edebiyat ve Söz Sanatları Sözlüğü*(28)nde rastlarız: “apraz Uyaklama(Rimes

croisées) Birinci dizeyi üçüncü ve ikinci dizeyi dördüncü ile (ve sonuna kadar hep böylece) uyaklı kılma şeklindeki uyak düzeni”. Hemen anlaşılacağı gibi burada söz konusu olan kafiye çeşidi değil, kafiye düzenidir. Dikkat edilirse “çapraz uyaklama” denmektedir. Bu da bize nazım şeklini hatırlatır. Üstelik düz ve sarma kafiye yoktur. Hikmet İlaydın, “Yeni Nazım Şekilleri” başlığı altında sone, terzarima, çapraz kafiye, sarma kafiye, düz kafiyeyi söz konusu eder. Burada yazarın sadece bir tarifini almak konuya yaklaşımını verecektir. “Çapraz kafiye dörtlüklerle kurulur. Her dörtlüğün tek ve çift sayılı mısraları kendi aralarında kafiyelenirler (İlaydın 1964: 141)”. Burada yazarın çapraz ve sarma kafiye doğrudan bir nazım şekli olarak aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca düz kafiye için yazarın söylediği dikkat çekicidir: “Düz kafiye Divan nazmındaki mesnevinin yeni nazımdaki karşılığıdır. Fakat Fransız nazmından alınmıştır. Kafiye düzeni bakımından mesnevinin aynı olmakla beraber, ondan ayrıldığı noktalar vardır.” Yazar bu ayrılan noktaları da sıralar (İlaydın 1964: 142-143). Bu belirlemeden sonra İlaydın’ın gruplandırmasını tabloşturalım:

Yeni Nazım Şekilleri

1. Kayıtlı Şekiller
1. Sone
2. Terzarima
3. Çapraz kafiye
4. Sarma kafiye
5. Düz kafiye

Bütün bunlar bir sistem yaratma çabasının ürünüdürler (İlaydın 1964: 143 vd.). Nihad Sami Banarlı, lise ders kitabı *Metinlerle Edebî Bilgiler* kitabında Avrupaî nazım şekilleri olarak sone, terza-rima’yı sayar, örnek verir. Sonra da “Diğer Şekiller” başlığı altında: “Son asır Türk şairlerinin Avrupa edebiyatından alarak kullandıkları bu tanınmış nazım

şekillerinden başka, dört mısralı kıt'alarla yazılan iki nazım şekli daha edebiyatımızda defalarca denenmiştir. Bunlar dörtlüklerle yazılan diğer şekillerden kafiyelerine göre ayrıldıkları için edebiyatımızda bu şekillere çapraz kafiye, sarma kafiye gibi isimler verilmiştir.” der (Banarlı 1953: 112).

Muammer Yüzbaşıoğlu, Örneklerle Edebiyat *Bilgileri*'nde “Yeni Nazım Şekilleri” başlığı altında 4 grup yapar:

A) Batıdan alınmış klasik nazım şekilleri: sone, terza-rima

B) Serbest müstezat

C) Çeşitli şekiller: 1. Düz kafiyeli olanlar, 2. Sarma kafiyeli olanlar, 3. Çapraz kafiyeli olanlar, 4. Karma kafiyeli olanlar.

Ç) Serbest nazım (Yüzbaşıoğlu 1958: 32-41)

Edebî Bilgiler ve Örnekler benzer bir yolu takip eder:

A) Batıdan alınmış nazım şekilleri: Sone, terza-rima

B) Çeşitli nazım şekilleri

Yeni nazım şekilleri kafiye düzenlerine göre de çeşitlere ayrılabilir: Düz kafiyeliler, çapraz kafiyeliler, sarma kafiyeliler, karma kafiyeliler. Yazar örnekler verdikten sonra karma kafiyeliler düz, sarma, karma kafiyelerden meydana gelir der. Bu, yazarın düz, çapraz ve sarma'lı şekilleri nazım şekli kabul etme konusunda tereddüdü olduğunu gösterir (Tunçsiper 1962: 27 vd.).

Seyit Kemal Karaalioğlu, “düz kafiye”, “çapraz kafiye”, “sarma kafiye” maddelerini alır (Karaalioğlu 1962). Aynı yazar, *Türk Şiir Sanatı*'nda düz kafiyeden söz ederken önce, İlaydın'ın söylediklerini nakleder, her nedense araya bir nazım şekli olmayan tasri'i koyar ve sonunda: “Düz kafiye hece, aruz, serbest nazım gibi ölçülere-bu arada serbest nazımın ölçü olduğu söylenmiş olur-kısa ve uzun konulara uygulanabilir.” gibi her şeyi birbirine katan garip bir cümle kurar. Sarma ve çapraz kafiyeler için bilineni tekrarlar (Karaalioğlu 1966: 68

vd.). Ahmet Kabaklı, “Çapraz Diziliş”, “Sarma Diziliş”, “Yeni Mesnevi” kullanımlarını tercih eder. L. Sami Akalın, bunların her üçünü de “çapraz kafiye”, “düz kafiye”, “sarma kafiye” maddeleri olarak alır fakat izahında bir çeşit kafiye sıralanışı der (Akalın 1980). *100 Soruda Edebiyat Bilgileri* konuya pek farklı yaklaşmaz. “Genellikle dörtlük birimine yönelen sanatçılar, bunu Türk halk şiirinin ana nazım birimi diye değil Fransız şiirinde rastladıkları genel şekil diye benimserler. Dörtlüklerle yazdıkları şiirlerde de kafiyeleri iki türlü dağıtırlar: Çapraz kafiye, sarma kafiye... Yüzyıllar sürmüş mesnevi alışkanlığına denk düşen başka bir yol düz kafiyedir. Gene Fransız şiir örneklerine bakılarak ilk denemelerinde hep aruz vezni kullanılan (Tevfik Fikret, Mehmet Âkif, Yahya Kemal) bu yolla manzum tiyatro eserlerinde kolaylık sağlanmış, sonraları hece ölçüsü ile de örnekler verilmiştir. Beyit birimi kalmadığı için anlam şiirin bütününe dağılır (Mutluay 1972: 167-168).” Kronolojik sırada Cem Dilçin’in eseri gelmektedir. Yalnız burada Dilçin’e geçmeden kısa bir değerlendirme yapalım. 1951’de ilk baskısı yapılan *Türk Edebiyatında Nazım* ile yeni nazım şekilleri hakkında derli toplu bilgi verilir ve düz kafiye, çapraz kafiye, sarma kafiye bir nazım şekli olarak alınır ve bu gruba girmeyen nazım şekilleri de ayrıca söz konusu edilir. Sonra Nihad Sami, Hikmet İlaydın kadar olmasa da konuyu irdeleyecektir. Fakat bu yaklaşım aynı dikkatle pek devam etmez. Bununla beraber İlaydın’ın açtığı yoldan yürüyenlerin yanında bu konudaki dağınkılığı sürdürenler de bulunmaktadır. Cem Dilçin, konuya yeni bir zenginlik katmıştır. Biz konumuzla ilgili olana bakalım:

Yeni Türk Şiiri Nazım Biçimleri ve Türleri

A) Nazım Biçimleri

I. Düzenli Nazım Biçimleri

1. Sone
2. Triyole
3. Çapraz Uyak

4. Sarma Uyak
5. Örüşük Uyak(Terza-rima)
6. Düz Uyak (Dilçin 1983: 367-373)

Numan Kartal'ın "Çapraz kafiye şeması kullanılmıştır" ifadesini sadece kaydedelim (Kartal 1985: 144). Necat Birinci, (Birinci 1985) her üçünü nazım şekli olarak, *Milliyet Edebiyat Ansiklopedisi* de düz ve çapraz kafiyeyi aynı şekilde yani nazım şekli olarak söz konusu eder.

Çok açıkça görülüyor ki *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*'ne kadar kafiye çeşitleri içinde çapraz, sarma, düz diye bir gruplandırma yoktur².

Bütün bunlara dayanarak, kafiye için söylenenleri göz önünde bulundurarak "çapraz kafiye", "sarma/sarmal kafiye" ve "düz kafiye"nin kesinlikle bir kafiye çeşidi olmadığını söyleyelim. Olması da mümkün değildir. Çünkü kafiye mısra sonlarındaki ses benzerliğidir. Diğerleri ise kafiye örgüsüdür. Eski edebiyatta gazelin/kasidenin a-a/b-a/c-a, mesnevînin a-a/b-b/c-c şeklinde kafiyelenişi gibi. Üstelik bunlar, yenileşme döneminde Fransızcadan tercüme edilerek düz kafiye (rimes suivies), çapraz kafiye (rimes croisées), sarma(l) kafiye (rimes embrassées) diye, önce şairler, örnek aldıkları o şiirlere benzeterek kullanmışlar ve bunlar uzun

² Sözlük ilk çıktığı günden beri zihnimi meşgul eden bu meseleyi irdelemek istemedim. Fakat son zamanlardaki dört çalışmada bu yanlış bilgi ve yaklaşımın yaygınlaşma istikametine doğru gittiğini görünce, bu yazıyı, yazmak mecburiyetini hissettim. Bu yaygınlaşma örneklerinden ilki Türkiye Diyanet Vakfı'nın çıkardığı İslâm Ansiklopedisi'dir. (cilt: 24, 2001) Bilindiği gibi ansiklopediler mütedavil, sağlam, doğru bilgileri yine sağlam bir dille verirler. Üstelik burada bir bilim heyeti bulunur ve bu heyet verilen bilgiyi kontrol eder. Söz konusu Ansiklopedi'nin "Kafiye" maddesi İsmail Durmuş, Mürsel Öztürk ve İskender Pala tarafından yazılmış. Maddeyi ve Ansiklopediyi tartışmak gibi bir düşüncem yok. Yalnız *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*'ndeki bilgilerin buraya nakledilmesi, hele en azından-tabii bu bizim yukarıda verdiğimiz kitaplara göre son derece dar bir liste- Türkçede bu konuda yayımlanmış kitaplardan-adları verilen sadece altı kitaptır- hiçbirinde yer almayan farklı ve aykırı bir bilginin buraya nakledilmesi şaşırtıcı olmuştur. İkinci bir yanlış örnek *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (Perşembe Kitapları, İstanbul 2001) dür. Maalesef aynı bilgi buraya da girmiştir. Osman Ünlü, "Eski Türk Edebiyatı Dersinde Kafiye Öğretimine Dair Öneriler" gibi iddialı bir başlıkta aynı aykırı tutumu sürdürür. (*Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, nr. 2, 2012, s. 326 vd.) Bu seyir beni bu yazıyı yazmaya mecbur etmiştir.

bir aradan sonra adlandırılmışlardır. Meselâ Abdülhak Hamit, “Tanaggum” manzumesini abba şeklinde dörtlükler hâlinde sonradan adına sarmal kafiye denen şekille, Recâizâde Mahmut Ekrem, “Ah Nijad” şiirini abab çapraz kafiye denen şekille yazmışlardır. Düz kafiye genellikle mesnevi ile karıştırılmış, bu karışıklığa şairlerimiz de fırsat vermişlerdir. Meselâ Şinasi, Reşit Paşa için yazdığı 1274 tarihli kasidesinde doğrudan düz kafiyeyi kullanmış, “kaside” başlığına rağmen kaside nazım şekli ile yazmamıştır. Konunun Fransız nazım şekilleri ile karşılaştırılması ayrı bir yazının konusudur. Ama bizim kafiye geleneğimiz içinde düz kafiye, çapraz kafiye, sarmal kafiye, bir kafiye çeşidi değil nazım şeklidir. Esasen İslâm Ansiklopedisi’ndeki garabet örneğimiz olan Arap ve Acem kafiye sistemi bütün ayrıntısı ile anlatıldıktan ve bütün kaynakları verildikten sonra böyle bir sapma eşyanın tabiatına aykırıdır. Çünkü bütün edebiyat tarihimizde bu iki temel kaynak esastır. Nitekim sonradan yavaş yavaş kafiyeden uzaklaşılacaktır. Bunun için kafiye konusunda ne söyleyeceğimizi ve şiirlerin kafiyelerini-gerekli ise- nasıl göstereceğimizi artık belirlemeliyiz.

Kaynaklar

- Ali Cemalettin. (1291(=1874-1875)). *Arûz-ı Türki(İlm-i Kavâfi, Sanâyi-i Şi’riyye ve İlm-i Bedî)*, İstanbul.
- Ali Nazima. (1308(=1890)). *Muhtıra-i Belâgat*, Kasbar Matbaası, Dersaâdet.
- Ahmet Hamdi. (1288-1289(=1872)). *Teshîlü’l-Aruz ve’l-Kavâfi ve’l-Bedâyi*, İstanbul: Terakki Matbaası.
- AKALIN, L. Sami. (1980). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- BANARLI, Nihad Sami. (1942). *Edebî Bilgiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BANARLI, Nihad Sami. (1953). *Metinlerle Edebî Bilgiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi:

- BİRİNCİ, Necat. *Tercüman Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul.
- DİLÇİN, Cem. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Edebiyat ve Söz Sanatları Sözlüğü*. (1948). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLEÇ, İsmail. (1997). *Bahru'l-Maârif'e Göre Edebî Kavramlar*, Yaymlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İLAYDIN, Hikmet. (1947). *Türk Edebiyatında Nazım*, İzmir: Yeni Yol Matbaası, biz çalışmamızda 4. baskıyı kullandık. (1964, İnkılap ve Aka, İstanbul).
- KABAKLI, Ahmet. (1967). *Türk Edebiyatı*, c. 1, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- KARAALİOĞLU, Seyit Kemal. (1962). *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul: Okat Yayınevi.
- KARAALİOĞLU, Seyit Kemal. (1966). *Türk Şiir Sanatı*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi.
- KARATAŞ, Turan. (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Perşembe Kitapları.
- KARTAL, Numan. (1985), *Açıklamalı Yardımcı Edebiyat Kitabı Lise I*, İstanbul.
- Köprülüzade Mehmet Fuad-Şahabettin Süleyman. (1330(=1912)). *Malûmât-ı Edebiyye*, c.1, Dersâadet: Kanaat Matbaası.
- Mehmet Rifat. (1308(=1891)). *Mecâmiü'l-Edeb*, , Dersâadet: Kasbar Matbaası.
- Mehmet Tefik. (1309(=1891)). *Usul-i İnşâ ve Kitâbet*, (İstanbul).
- Milliyet Edebiyat Ansiklopedisi* (1991). İstanbul.
- Muallim Naci. (1307(=1890)). *Istilahât-ı Edebiyye*, İstanbul: A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası.
- MUTLUAY, Rauf. (1972). *100 Soruda Edebiyat Bilgileri*, İstanbul.

- PALA, İskender. (tarihsiz). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Reşit. (1328). *Nazariyyat-ı Edebiyye*, c. 1, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi.
- Selim Sabit. (1287(=1870)). *Mi'yâru'l-Kelâm*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- (SEVÜK) İsmail Habip. (1942). *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Süleyman Paşa. (1289(=1872)). *Mebâni'l-İnşâ*, c. 2, İstanbul: Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası.
- Süleyman Şevket. (1923). *Güzel Yazılar*, c. 4, İstanbul: Sanayi-i Nefise Matbaas.
- Tahirülmevlevi. (1329). *Tedrisât-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım*, Cüz 1, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası.
- Tahirülmevlevi. (1973), *Edebiyat Lügatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TUNÇSİPER, Nebih. (1962). *Edebî Bilgiler ve Örnekler*, Adana: Kemal Matbaası,
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2001), c. 24, “Kafiye” Mad., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- ÜNLÜ, Osman. (2012). “Eski Türk Edebiyatı Dersinde Kafiye Öğretimine Dair Öneriler”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (10/2), Manisa.
- YETİŞ, Kâzım. (2006). “XVI. Yüzyılın Başında Yazılmış Bir Kavâid-i Şi'riyye Risalesi”, *Belâgattan Retoriğe*, İstanbul. Kitabevi.
- YETİŞ, Kâzım. (2006). *Belâgattan Retoriğe*, İstanbul: Kitabevi.
- (YÖNTEM) Ali Canip. (1926). *Edebiyat*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı.
- YÜZBAŞIOĞLU, Muammer. (1958). *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.